

1.mars 2007

Ibn Khaldûn - en samfunnsviter for vår tid

1 Innledning

Ibn Khaldûn (1332-1406) fullførte i 1377 *Muqaddimah* (=Innledning), en innledning til hans senere fullførte verdenshistorie. Mens verdenshistorien er en av flere i den arabiske kulturkrets, har *Muqaddimah* sikret forfatteren varig ry. Boken handler om sivilisasjoners natur, om ulike samfunnsformers forutsetninger og utvikling, - om historiens drivkrefter i videste forstand. Den er systematisk og bredt anlagt. Med utgangspunkt i menneskets natur, og grupperes geografiske og klimatiske betingelser, drøftes utviklingen av ulike samfunn fra nomadekultur og videre i bofast sivilisasjon. Særlig vekt er lagt på dynastiets utvikling gjennom oppgang og forfall. Ibn Khaldûn viser at et syklisk utviklingsforløp, mot forfall og oppløsning er uavvendelig. Det er denne siden av hans fremstilling som i dag har en spesiell aktualitet for drøftelsen av de vestlige samfunns situasjon i et videre utviklingsperspektiv. I det følgende gis en fremstilling av den sykliske samfunnsdynamikken. Vekten er her lagt på de grunnleggende forutsetninger knyttet til menneskets natur, de økonomiske forløp som følger av disse forutsetningene, og disse forløps virkning for en gradvis svekket tillit i befolkningen til det sentrale politiske styre. Det skal understrekes at dette er en forenklet gjengivelse; Ibn Khaldûn har et bredere sosiologisk perspektiv.

[CV for Ibn Khaldun](#)

2 Gruppefølelsen

Ibn Khaldûns utgangspunkt er at mennesket ikke er sosialt av natur, men søker sammen i samfunn *av nødvendighet*. Et menneske kan - i prinsipp - skaffe seg alle fornødenheter med egne hender, men dette tar lengre tid enn fornødenhetene kan unnværes. Derfor danner menneskene samfunn, som ramme for arbeidsdeling. Dette grunnleggende nyttehensynet innebærer at samfunnets medlemmer ikke slutter opp om fellesskapet av indre sosial trang. En gunstig løsning for det enkelte samfunnsmedlem vil være at de andre ivaretar fellesskapsfunksjonene (holder seg til fellesskapets adferdsregler), mens det selv ivaretar sine egeninteresser uhindret (bryter reglene). Egeninteressen på tvers av fellesskapsinteressene er det latent destabiliserende og oppløsende element i ethvert samfunn. For at samfunnet skal bestå og utvikle

seg, må det eksistere et element som motvirker den asosiale egennyttens, som får samfunnsmedlemmene til å støtte opp om fellesskapet og se sine interesser ivartatt gjennom det. Dette elementet kaller Ibn Khaldûn **gruppefølelsen**. Studiet av samfunnsutviklingen er sentrert rundt dette begrepet. I faser når gruppefølelsen styrkes er samfunnet i fremgang, og tilsvarende i svekkelse og oppløsning i perioder hvor når gruppefølelsen svekkes. Den politiske elitens overordnede rolle er å ivareta gruppefølelsen. Muqaddimah dreier seg om hvilke forhold som virker inn på gruppefølelsen, og den lovmessigheten som etter Ibn Khaldûns analyse styrer utviklingen av disse forholdene. Et kjernepunkt viser seg å være at de betingelser som må være til stede for styrkelse av gruppefølelsen (i en vekstfase) over tid *med nødvendighet* fører til tilstander som svekker gruppefølelsen. Derav de sykliske utviklingsforløp.

Her er brukt begrepet "samfunnsutviklingen". Ibn Khaldûn bruker "dynastier". Dette henger sammen med at hans betydelige historiske materiale, som han stadig refererer til, knytter seg til dynastier som uttrykk for en politisk makt i sentrum for en gruppefølelse. De grunnleggende resonnementene endrer seg ikke om vi flytter dem til vår tid. Enkelte av Ibn Khaldûns skarpsindige og fornøyelige, men sideordnede iakttagelser hører allikevel hans tid og hans fortid til.

3 Finansiering av gruppefølelsen

Uansett hvilke etniske, religiøse eller andre forhold som understøttet gruppens oppslutning om lederskapet fra starten, vil gruppefølelsen vedlikeholdes av medlemmenes opplevelse av fordel gjennom fellesskapet. Slike fordeler realiseres ved inndragelse av en viss (ikke for stor!) del av medlemmenes økonomiske midler, for finansiering av fellesgoder. Disse godene vil omfatte justis- og militærvesen som en nødvendighet, og ut over det diverse offentlige tjenester for befolkningen. Statens rolle som oppdragsgiver for kunst og vitenskap er også viktig for gruppefølelsen, det gir resultater langt utover det som det enkelte menneske kunne oppnå, og det gir gruppen identitet i forhold til andre.

Men det finns et problem, - og det ligger i menneskets natur. Oppslutningen om den politiske makten bestemmes grunnleggende *ikke av hvordan vi har det, men av hvordan vi tror vi vil få det*. Gruppefølelsen kan ikke opprettholdes av trygghet og velstand alene, det må foreligge en realistisk forventning om ytterligere bedring. Dette driver den politiske myndighet til stadig nye eller utvidede tiltak og "tilbud".

4 Statens økonomi

Behovet for å vedlikeholde forventningen om stadig forbedring får virkninger for statens økonomi; statens utgifter vil stadig øke. Gamle tiltak og utgifter består, og nye kommer i tillegg. Nye investeringer gir fremtidige driftsutgifter. Denne mekanismen vil, med nødvendighet hevder Ibn Khaldûn, lede til at før eller senere vil statens utgifter begynne å øke raskere enn dens inntekter. Fra da av er det bare et spørsmål om en kortere tid før statens utgifter blir større enn dens inntekter. Hva gjør man da? Først treffer man tiltak for å øke inntektene, og når dette ikke løser problemet søker man å redusere utgiftene. Begge deler får, som vi skal se, negativ virkning for gruppefølelsen. En ekspanderende økonomi vil forsinke prosessen, men kan ikke hindre den.

5 Tiltak for å øke statens inntekter

Først gjennomføres øking av skattene, innføring/øking av toll og avgifter. Når økningene ikke kan føres lenger, griper man til underskuddsbudsjettering, dvs. staten låner penger fra befolkningen eller utlandet. Det kan løse akutte problemer, men ikke mer. Så konstaterer man at staten er fattig, men hvem er rike? Jo, handelsmenn og produsenter; staten må skaffe inntekter ved næringsvirksomhet. Med statens kapitalbase og reguleringsmakt har den ingen vanskelighet med å drive privat virksomhet til nedleggelse, men med samlet sett ødeleggende virkning. Skatteinntektene går tilbake, kapitalutnyttelsen like så. Nasjonaliserte landbruksområder blir liggende øde.

Konsekvensene av inntektstiltakene blir negative: Inflasjon, avtagende innsats pga redusert mulighet for fortjeneste, og redusert gruppefølelse. I grensetraktene kan det føre til splittelsestendenser, ettersom gruppefølelsen regelmessig er svakere langt fra sentralmyndigheten enn ved sentrum. Den videre utvikling kan føre til oppløsning.

6 Tiltak for å redusere utgiftene

Når de negative virkningene av inntektstiltaken er blitt åpenbare, kan det også hende at man treffer korrigerende tiltak. Man ser tilbake til tider da økonomien var sterk (og gruppefølelsen like så), og gjennomfører radikale tiltak for å "gjenopprette orden" i den offentlige økonomien. Man reduserer utgiftene ved å redusere territoriet, og ved å redusere forsvaret. Det siste skjer ved *reorganisering*, ledsaget av forsikringer om at forsvarsevnen i virkeligheten er opprettholdt eller forbedret. Dette er viktig pga forsvarets rolle for gruppefølelsen, i følge Ibn Khaldûn. Man oppretter budsjettbalanse, og gjennomfører skattereform og liberalisering av næringslivet.

Disse tiltakene kan gi positive økonomiske virkninger, men virkningene er sjelden mer enn forbigående, ettersom de blir innhentet av de grunnleggende drivkreftene for utgiftsøkninger. Det alvorlige er imidlertid virkningen av innstramningen for gruppefølelsen. I motsetning til situasjonen i den vekstperioden man tok mønster av for tiltakene, opplever nå store deler av befolkningen at innstramningen forverrer deres situasjon og deres utsikter. Dette leder til en svekket oppslutning om den sentrale politiske ledelsen.

7 Og hvordan ender dette - ?

Før eller senere er gruppefølelsen - oppslutningen om den politiske eliten, dynastiet - blitt så svekket at gruppen er moden for overtagelse av et nytt dynasti. Det kan innledningsvis være en fåtallig gruppe, men kjennetegnet av klare mål og sterk gruppefølelse. Fornyelsen kan i sjeldne tilfeller komme innenfra, men oftest kommer den utenfra.

Tidsperspektivet for den sykliske utviklingen Ibn Khaldûn beskriver er viktig. De økonomiske forløp som er beskrevet ovenfor kan ha varierende tidsutvikling. Men som Ibn Khaldûn redegjør for, er det også andre forhold som påvirker gruppefølelsen. Iakttagelser knyttet til generasjonsvekslinger leder ham til at i fjerde generasjon etter dynastiets grunnleggelse vil eliten aktivt avvise de idealer som lå til grunn for første generasjon. Fjerde generasjons elite vil styre på administrative rutiner med blikket vendt mot sin egen fordel, og fraskrive seg lederfunksjonen som gruppefølelsens forpaktere.

* * *

I Ibn Khaldûns bilde kan det være tankevekkende å se fire generasjoner bakover i vårt lands historie. Det bringer oss til slutten av 1800-tallet, til de politiske byggere av den demokratiske nasjonalstatens generasjon, til gruppefølelsens grunnleggere. I de neste generasjonene bygget politikere og ingeniører samfunnet i gruppefølelsens ramme: Deltagelse og fordel for alle. Og fjerde generasjons elite - ?